

Kort verslag van de zomercursus, 2025, van de VHS met als thema “hoop”.

De zomercursus van de VHS (21-24 juli 2025 in de Ernst Sillum Hoeve) trok weer veel deelnemers (ca 60) en had deze keer als thema “hoop”. Het thema werd belicht door Han van Ruler, Henri Krop, Yoram Stein, Hannah Laurens, Jamie van der Klauw, Thomas van Binsbergen, Floris van den Berg, Pooyan Tamini Arab, Ronald van Raak. Daarnaast beleefden we een hoopvolle avond met jeugdig enthousiasme door de jonge denker des vaderlands Omar Chamnaoui en filosofie eindexamenleerling Boaz Simon.

De week werd georganiseerd door Yoram Stein, Henri Krop, Hans Werner en Peter Eijgenhuijsen. Alle discussies werden vakkundig in goede banen geleid door Yoram Stein.

Van te voren had **Yoram Stein** een inleiding geschreven rond het thema “Spinoza en hoop”. Hij constateert daarin een toenemende aandacht voor het thema ‘hoop’ (dat is bij voorbeeld af te meten aan de vele recente boeken over dit thema).

Philipp Blom stelt in *Hoop – over een verstandige verhouding tot de wereld* dat hoop onuitroeibaar is en op de meest onverwachte plaatsen te vinden is.

Tommy Wieringa is pessimistischer en stelt in *Optimisme zonder hoop* dat angst voor de onzekere toekomst mensen vatbaar maakt voor leugens en valse geruststelling.

Beide auteurs zijn het erover eens dat we er niet op kunnen vertrouwen dat de toekomst beter zal zijn, maar dit is geen reden tot passiviteit. Deze drang om te leven en te overleven wordt door Blom ‘hoop’ genoemd en door Wieringa ‘optimisme’.

Spinoza definieert hoop als een onbestendige blijdschap die voortkomt uit de voorstelling van een toekomstige of voorbijge gebeurtenis met een twijfelachtig verloop. Hoop en vrees, die bij Spinoza meestal in combinatie worden genoemd, kunnen niet *als zodanig* goed zijn, omdat ze onlosmakelijk verbonden zijn met droefheid en wijzen op een gebrek aan kennis en onvermogen van de geest. Streven naar een leven onder leiding van de rede betekent proberen onafhankelijker te worden van hoop en vrijer van vrees. Maar een mens kan psychologisch gezien niet helemaal zonder de kracht van hoop, zeker als het om politiek gaat. Spinoza’s politiek wil hoop en vertrouwen stimuleren, wat leidt tot relatieve vrijheid. Yoram stelt dat Spinoza het hierin niet eens kan zijn met Wieringa over het afscheid van hoop.

Han van Ruler opende de week met een uitleg over hoop in de filosofiegeschiedenis, beginnend bij de oude Grieken. Hoop staat in het rijtje van de klassieke en christelijke deugden (moed, gematigdheid, voorzichtigheid, rechtvaardigheid, geloof, hoop en liefde). Bij Spinoza blijft hoop een moeilijke combinatie vond hij. Het gaat altijd over hoop in de combinatie met vrees. Je hoopt op iets onzekers waarvan je verwacht dat de uitkomst positief is. Dat staat tegenover Spinoza’s focus op de rede. Maar Spinoza

erkent dat de mens niet zonder hoop kan. Bij Spinoza is die dubbelheid, het ideaal en de praktische beperking, heel fundamenteel.

Henri Krop gaf een exposé over het begrip hoop bij Immanuel Kant (1724-1804) en bij Ernst Bloch (1885-1977). Kant onderscheidde in zijn filosofie 4 door iedereen te begrijpen vragen: Wat kan ik weten?, Wat Moet ik doen?, Wat mag ik hopen?, Wat is de mens? Hopen is voor hem dus een wezensvraag. De vraag beantwoordt hij met “ik mag hopen dat ik doe wat ik moet doen”. Kant was positief in die hoop: de mens is in staat een moraal te ontwikkelen en er is zelfs hoop dat oorlog zal verdwijnen.

Voor Ernst Bloch heeft hopen betrekking op het kunnen realiseren van dagdromen, die hij bij ieder mens vindt en die hij als de motor beschouwt voor ons handelen. Ieder mens leeft primair toekomstgericht. Ondanks zijn ervaringen in WOI en WOII bleef hij optimist. Hoop is een emotie en heeft een positieve waarde. Het maakt de mens groot en verliefd op succes. Kunst, wetenschap, utopieën en zelfs reclame labelt hij als positief, ze wakkeren de mensen aan om een toekomstbeeld na te streven en handelend en ook arbeidend in het leven te staan.

Yoram Stein vertelde over Leo Strauss (1899-1973). Geboren in Duitsland vluchtte hij naar de VS waar hij docent werd aan de universiteit van Chicago. Hij kreeg veel invloed op het denken in de VS. Hij verdiepte zich uitvoerig in Spinoza (*Spinoza's Critique of Religion* – 1930 en later ook in zijn roemruchte essay *How to study Spinoza's Theological-Political Treatise?* (1948)). Strauss noemt twee oorspronkelijke polen in het denken: Athene (filosofie, vrij onderzoek, vrij denken) en Jerusalem (Openbaringsreligie, God bepaalt wie we moeten gehoorzamen). De moderniteit is een breuk met die traditie. Dat begint bij Machiavelli, die bestudeerde hoe mensen zijn i.p.v. hoe mensen zouden moeten zijn. Dat keert terug bij Spinoza.

De moderniteit met haar typische geloof in vooruitgang is in de 20^e eeuw in een crisis geraakt. Met als voorbeelden de twee wereldoorlogen en de massamoorden onder het fascisme en het communisme. Weliswaar is er sprake van een wetenschappelijke en technologische vooruitgang, maar deze is niet gepaard gegaan aan een morele vooruitgang. De moderne mens is vergeleken met de klassieke mens qua macht een reus, naar bij gebrek aan een idee van het goede is het een ‘blinde reus’. Als vooruitgang een illusie is gebleken, wat moeten we dan? Strauss pleit – als het om de kennis gaat van wat een goed leven is - voor een terugkeer naar de wijsheid van de traditie, zoals die te vinden is in bijvoorbeeld Maimonides en Plato. In de discussie die daarop volgde werd het realiteitsgehalte van die wens erg betwijfeld.

Hannah Laurens had een glasheldere uitleg over het begrip hoop bij Spinoza. Spinoza stelt dat hoop en vrees op zich niet iets goeds kunnen zijn (in E4P47). Hij definieert hoop als een *onbestendige blijdschap [inconstans laetitia] die is ontstaan uit de idee van iets in de toekomst of het verleden, over de afloop waarvan we tot op zekere twijfelen* (E3DefAff12). Er bestaat volgens Spinoza geen hoop zonder angst en angst

zonder hoop en beide brengen droefheid. In E4P47d zegt Spinoza: *Gevoelens van hoop en angst kunnen niet zonder droefheid bestaan. Angst is namelijk droefheid (...) en hoop kan niet bestaan zonder angst (...); daarom kunnen deze gevoelens niet op zichzelf goed zijn (...)*. Het heil zit uiteindelijk in de rede. Het is beter een optimistische realist te zijn dan iemand die zich baseert op hoop. Maar tegelijkertijd is Spinoza de realist die constateert: vrij te zijn van hoop en vrees is maar voor een enkeling weggelegd. We kunnen niet anders dan toch leven met hoop en vrees. Er is wel een asymmetrie: hoop is sterker dan vrees. In zijn politieke theorie erkent Spinoza ook dat de staat niet kan zonder machtsmaatregelen waarvoor hoop en vrees nodig zijn. Maar de overheid moet liever gebruik maken van hoop dan van vrees.

Jamie van der Klauw sprak over het onderwerp hoop voor de maatschappij. Naast de ideeën van Spinoza (vooral in diens politieke traktaat) besteedde hij speciaal aandacht aan de schrijvers Alexander Douglas (*"The philosophy of hope"*), een taoistische visie, en Paulina Tambakaki (*"Grieving democracy"*), die stelt dat rouwen om de democratie een krachtigere en realistischer affect is dan hoop, en dat het dient als grondwerk voor een transformatieve verhouding tot de maatschappij. Zij stelt dat rouwen een krachtiger en realistischer affect is dan hoop.

Is er concreet gezien nog wel iets te hopen? Jamie vindt van wel: Spinozistische politieke hoop gaat enerzijds over de collectieve krachten van samenwerking, en de positieve effecten die je daar zelfs als individueel mens mee ervaart – een vergroting van je kunnen, van jezelf in stand kunnen houden. Is dat geen hopen tegen beter weten in? Ja, hoop kan gezien worden als "tegen beter weten in", of als een "wounded attachment" (Wendy Brown), waarbij men vasthoudt aan een verloren kader, of zelfs "cruel optimism" (Lauren Berlant), waarbij gehechtheid aan verlangens het vermogen om te gedijen in de weg staat.

En soms moeten we erkennen dat "Hoop actie in de weg staat": Activisten zoals Greta Thunberg zegt "I don't want your hope, I want you to panic" en Extinction Rebellion ("Hope Dies, Action Begins"). Zij beargumenteren dat handelen juist begint bij het inzicht in het probleem of bij het verlies van hoop.

Thomas van Binsbergen belichtte Spinoza's denkbeelden over hoop en vergeleek die met die van Hobbes en Machiavelli. Hij ging uit van de vraag (die hem, begrijp ik, door de organisatie gegeven was): "Geeft Spinoza's realisme enige hoop als het gaat om het opslokken van 'kleine vissen' door 'grote vissen'?". Het antwoord vanuit Spinoza is niet eenduidig. Als er hoop is dan moet het uit het menselijk vermogen tot samenwerking komen maar we moeten realiseren dat daarmee de strijd niet verdwenen is.

Over Hobbes zegt hij: Spinoza ziet Hobbes's theorie als te abstract en theoretisch, omdat deze de menselijke natuur en politiek niet vanuit de praktijk en de affecten benadert. En over Machiavelli: Spinoza omarmt Machiavelli's realistische, praktijkgerichte benadering als een noodzakelijke tegenhanger van louter theoretische filosofieën. Spinoza interpreteert Machiavelli echter op een manier die de focus verlegt

van de vorst naar de massa (multitude) en de voortdurende strijd voor vrijheid en de vorming van de staat, wat resulteert in een "radicaal hoopgevend perspectief".

Floris van den Berg is een milieufilosoof en daagt graag zijn publiek graag uit, de discussie met de zaal liep af en toe hoog op. Hij is milieupessimist, atheïst, veganist, naturalist. Hij ziet in de Verlichting een stap vooruit in de geschiedenis, het bracht secularisatie en Atheïsme en scheiding van kerk en staat. Floris is milieufilosoof want het milieu/de natuur is het belangrijkste goed, daar begint alles mee. Als je geen leefbare aarde meer hebt dan is er niets meer.

Het is een nagel aan zijn doodskist dat veel mensen de klimaatproblemen ontkennen. We zitten met z'n allen op de Titanic en weten dat we op een ijsberg afvaren. Onze ecologische voetafdruk is te groot, wij hebben met onze manier van leven 3,4 aardes nodig.

Floris stelt dat de we van het oorspronkelijke liberalisme van John Stuart Mill (die streefde naar vrijheid van de persoon maar zei: mijn vrijheid eindigt waar de jouwe begint), zijn kwijtgeraakt. We kiezen helaas voor het neoliberalisme. Floris pleit om na te streven dat vrijheid en gelijke rechten niet alleen voor mensen gelden maar voor alle voelende wezens, daarom is hij veganist. Het gaat er om dat je praktiseert wat je zegt. Hij verwijst daarbij naar Peter Singer. Ieder moet een keus maken voor zijn manier van leven: de vraag is "draag je bij aan het probleem" of "wil je deel zijn van de oplossing"? Floris vat dat heel persoonlijk, je moet je verantwoordelijkheid nemen. Het kan zijn dat je de gemeenschap daarin niet mee krijgt, toch blijft het jouw verantwoordelijkheid. In de discussie kwam de rol van de staat en de kracht van de democratie aan de orde. Er was in de discussie weinig hoop dat de democratie de klimaatproblemen kan oplossen maar voor een autocratie waren de handen zeker niet op elkaar te krijgen.

Een avondsessie was gewijd aan de jonge denker des vaderlands **Omar Chamnaoui en Boaz Simon** (net eindexamen gedaan in filosofie op de middelbare school), Boaz schreef een prijswinnend profielstuk over de Indonesische massamoord.

Te midden van de gemiddeld toch wel gevorderde leeftijd van de aanwezigen was het heerlijk verfrissend om een paar enthousiaste jonge filosofische denkers mee te maken. In hun bijdragen was beide aanwezig: enerzijds de twijfel of het verleden wel reden geeft om te kunnen hopen maar anderzijds de overtuiging dat je zonder de hoop de toekomst niet aan kan.

Moeten we qua klimaat hoop hebben op technologische oplossingen of op sociale oplossingen door te focussen op een andere manier van leven? Een andere moraal, een andere organisatie van de maatschappij is hoe dan ook nodig vonden zij. Over de kracht van technische oplossingen waren de meningen verdeeld. Techniek brengt ook nieuwe onzekerheden en bedreigingen. In de zaal ontstond een discussie over de mogelijkheden en gevaren van AI. De angst voor gevaren overheerste in de discussie.

Pooyan Tamini Arab sprak over de internationale rechtsorde. Hij gebruikte als basis zijn lezing uit de bundel van het jubileumcongres over de TTP, van de VHS in 2022. Hij haalde de beschrijving van Spinoza aan over de verhouding tussen de VOC en Japan. De Nederlanders mochten als enige buitenlanders handel drijven met Japan en gebruik maken van het eiland Dejima. Op voorwaarde dat ze zich zouden onthouden van elke (uiterlijke) vorm van religie. Pooyan concludeert: Het was verstandig dat de Nederlanders het machtige Japan niet provokeerden want zegt Spinoza in TTP 16 “het is met het hoogste recht van de natuur dat de vissen in het water leven en dat grote de kleinere opeten”. Dit natuurrecht is in internationale overeenkomsten nog steeds geldig vond Spinoza. Een contract is ook slechts zolang van kracht als de betrokken partijen het als voordeel ervaren. Pooyan had van te voren een artikel van rechtsfilosoof Tilman Altwicker rondgestuurd waarin Altwicker Spinoza aanhaalt en stelt dat de relaties tussen staten worden bepaald door passies en macht en dat dit kan worden begrepen als een vroegmodern begrip van psychologische en sociologische mechanismen. Net als mensen worden staten gedreven door passies.

In het politiek traktaat (TP3par14) stelt Spinoza: “Als een staat dus aanvoert dat hij bedrogen is dan moet hij de schuld niet leggen bij de kwade trouw van zijn bondgenoot, maar enkel bij zijn eigen domheid, want hij heeft namelijk zijn heil in handen gelegd van een ander die zelfgerechtigd was en voor wie het eigen heil als de hoogste wet gold.” Hierin herkennen we weer Spinoza, de realist. Spinoza keurt verdragen niet af maar je moet de aard van de mens in het oog houden. Hoop op een goed verloop kan dan ook niet zonder de rede. Pooyan haalde Frans de Waal aan: “De mens is soms een killeraap maar meestal zijn ze vredelievend”. Mensen zijn ook geneigd tot samenwerking. Altwicker wijst ook op het inzicht van mensen dat je in coalities zoals de EU bedreigingen van buiten beter aan kan. Dat zijn elementen van hoop.

Ronald van Raak bekleedde de leerstoel “Geschiedenis van de filosofie in Nederland” aan de Erasmus universiteit. Hij benadrukte het belang van de democratie. Sinds de grondwet van Thorbecke in 1848 heeft de koning geen rol meer. Hetgeen wordt gesymboliseerd door de lege troon van Willem III in de het gebouw van de tweede kamer. In onze democratie zijn de minister-presidenten ook nooit machtshebbers geweest. Niemand mag zich de macht toe-eigenen in een democratie. Maar de inrichting van die democratie is een constante uitdaging. Hoe kan je het algemeen belang vormgeven met behulp van individuen. Individueel, die geen rationele wezens zijn dus die geen vrije keuzes maken. Verkiezingsprogramma's worden niet gelezen en we worden heen en weer geslingerd door reclame. Spinoza pleit voor vrijheid van denken. Filosofie is een middel om tot een goede democratie te komen. De hoop van Ronald van Raak is gericht op de flexibiliteit en kracht van de democratie. Haar vermogen tot ontwikkeling en verandering. Het is uiteindelijk het volk dat bepaalt hoe ze geregeerd wil worden en in welke mate ze b.v. de Amerikaanse techbedrijven in het hart van onze democratie

dulden. Ons meerpartijenstelsel garandeert ook veel discussie en overleg om tot oplossingen te komen die niet van bovenaf gedirigeerd zijn.

Zijn er naar aanleiding van deze cursus **conclusies** te trekken over “hoop”? We hebben de hoop belicht zien worden vanuit vele filosofische invalshoeken. De hoop is noodzakelijk om de moed erin te houden en blijmoedig te zijn. Dat sterkt volgens Spinoza onze conatus. Maar hoop blijft een emotie die gebaseerd is op een onzekere uitkomst. De rede hebben we nodig om de goede kant op te gaan, voor zover het inzicht reikt. We moeten accepteren dat veel buiten onze macht ligt. “Doe wat je kan en hoop er het beste van”. Is dat anders dan ik van te voren gedacht had? Niet echt maar de hele achtergrond van overwegingen, denkwijzen en voorbeelden heeft het wel meer reliëf gegeven. De organisatoren hebben er goed aan gedaan om het thema van zoveel verschillende kanten te belichten.

Dit is een persoonlijke weergave van het besprokene, door Jan Mendrik (jmendrik@gmail.com).

Er verschijnt later nog een uitgebreid verslag waarvoor de samenvattingen ter correcte worden voorgelegd aan de sprekers.

5 aug 2025